

A RIGÓMEZEI HADJÁRAT.

Az 1894-ik évi hadtörténelmi pályázaton *pályadíjjal kitüntetett* munka.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VI.

HUNYADY HADSEREGE.

A föntebbiekből láttuk, hogy a hűbéres fejedelmek közül csupán az oláh vajda csatlakozott a hadjáratra; a külső hatalmasságok közül pedig csak Lengyelország adott kis csapatot, legfeljebb ezer embert; a többi nem küldött semmit. Kasztriotá csatlakozása a történt megállapodás szerint kilátásba volt helyezve, ámde a két hadseregnek a kellő időben való egyesülése az akkori viszonyoknál fogva számos véletlen körülménytől függött.

A hadjárat tehát *külpolitikai tekintetben nem volt kellően előkészítve*. Ebben a pápának igaza volt. De, a mint láttuk, a dolog nem Hunyadyn múlt.

Az ország belső viszonyai azonban 1448-ban sokkal kedvezőbb alapot szolgáltattak a hadjáratra, mint közvetlen a várnai csata előtt. V. László elismerése után a pártviszály lecsendesedett. Carvajal bibornok, ha nem hozhatta is létre az állandó békét, de az iránt mégis kellő biztosítékot szerzett, hogy III. Fridrik a fegyverszünet végeig nyugton marad. Az ország egyéb határait a szomszéd tartományok részéről semmi veszély nem fenyegette. A szerb deszpota titkon a törökkel tartott ugyan, de arra, hogy a hadjárat alatt hazánkat megtámadja, nem is gondolt. A nemzet erkölcsi bátorságát és önérdetét, mely a várnai csata után meg-

rendült, a moldvai, havasalföldi és ausztriai győzelmes hadjáratok ismét fölemelték.

Ideje is volt Hunyadynak az előkészületekre. A hadjáratot másfél évi béke előzte meg; elég idő arra, hogy zsoldosokat gyűjtjön, azokat begyakorolja és a szükséges felszerelésről gondoskodjék.

Mert az ismert törvényeknél fogva a támadó hadjáratot főleg zsoldosokkal kellett folytatni. A hosszú hadjáratban 25,000 zsoldos katona vett részt,¹⁾ és leginkább ennek tulajdonítható a fényes siker. Ámde nagyobb mennyiségű zsoldosok fizetésére az ország jövedelme kevés volt. Ezért sürgette Hunyady annyira a pénzsegélyt a pápánál és más hatalmaknál. Kérései eredménytelenek maradtak; legfeljebb Raguza küldte el azt a 2000 aranyat, melyet már a múlt évben megszavazott. Pénz tekintetében tehát Hunyady korlátozva volt s e miatt nem fogadhatott annyi zsoldost, a menyit ohajtott volna.

A csapatok gyülekező helyéül, mint láttuk, a kevei rév tüzetett ki. A gyülekezés szeptember elejétől egész 28-dikáig tartott. A kormányzó hadi szállása eleinte a Duna bal partján, szeptember 12-kétől kezdve pedig a jobb partján, Szerbiában volt, mint-hogy leveleit ez időtől fogva Szerbia földjéről keltezi.

A hadsereg létszámáról az egykorú írók igen eltérőleg nyilatkoznak. Thuróczy azt írja, hogy az ország összes harczképes ereje részt vett a vállalatban,²⁾ de később megtudjuk Thuróczy könyvéből, hogy a sereg nem volt valami nagy, csak kevéssel volt több 24,000 főnél.³⁾ Bonfinius a sereget az oláhokkal együtt 22,000 emberre becsüli.⁴⁾ Az egykorú Dlugoss lengyel történetíró már többről szól. Szerinte a csatában Hunyady seregéből 15,000-en estek el s 12,000-en kerültek fogságba;⁵⁾ e szerint, minthogy sokan meg is menekültek, az összes haderő túlhaladta volna a 30,000-et. A szintén egykorú Chalkokondylas szerint a sereg létszáma

¹⁾ Teleky: Hunyadyak kora I. 334.

²⁾ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum* Caput 56. Schwandner II. 259.

³⁾ Thuróczy. 261. l.

⁴⁾ Bonfinius 470.

⁵⁾ Johannis Dlugosii: *Historiæ Polonicae*. Lipsiæ 1712. II. 47.

47,000 lovas és 4000 gyalog volt, tehát összesen 51,000 ember.¹⁾ Egy Konstantinápolyban tartózkodó francia ember, a ki a rigómezei dolgokról 1448 december 8-ikán, tehát a csata után 50 nappal a burgundi hercegnek levelet írt, Hunyady seregét 40,000 főre teszi.²⁾ Aeneas Sylvius a pápához 1448 november 25-ikén intézett levelében 70,000 emberről beszél.³⁾ A régi török írók a magyarok számát nem adják, hanem általában mindnyájan nagy seregről tesznek említést.

A hadsereg minden esetre több volt a várnainál, a melyben a 4000 oláhval együtt 20,000 főre ment a létszám. Az oláhok száma 1448-ban Chalkokondylas szerint 8000 ember volt; így, ha Thuróczyt veszszük irányadóul, akkor Hunyady Magyarországból csak 16,000 emberrel indult volna ki, Bonfinius adata szerint pedig csak 14,000-rel. Hunyady 1446-ban egy jelentéktelen hadjáratra, a Czilleiek ellen 15,000 embert vezetett⁴⁾ s valószínűleg tartjuk, hogy 1448-ban, másfél évi készüllet után, a sokkal fontosabb török hadjáratra is csak ennyit tudott volna összeszedni. Ennyire Hunyady nem lehetett volna büszke, már pedig több jelből kitűnik, hogy büszke volt seregére s nagy bizalma volt a győzelem felől. Ennélfogva, ha nem fogadjuk is el Chalkokondylas és a konstantinápolyi tudósító adatait, eléggé megközelíteni véljük a valóságot, ha Hunyady seregének létszámát a 8000 oláhval együtt 30,000 főre becsüljük. Dlugoss szerint is legalább ennyire ment a létszám.

Kis hadsereg, de Hunyady nem annyira a sokaságra, mint inkább a minőségre volt büszke. Minthogy a nemesség az ország határain túl nem tartozott harcolni, Hunyady a támadó hadjáratra sem közfelkelést nem hirdethetett, sem a főpapi és főnemesi rendet nem kényszeríthette a bandériumok kiállítására. Így csak azok jelentek meg, kiket a kormányzóhoz a rokonság és barátság köteléke csatolt és a kiket a hit és haza szeretete lelkesített. A kik

¹⁾ Chalkokondylas 356.

²⁾ Marczali: Közlemények a párisi levéltárból. Magyar Történelmi Tár XXIII. 89. l.

³⁾ Fejér: Hunyady. 132—133.

⁴⁾ Teleky: Hunyadyak kora I. 505.

mentek, önkéntesen mentek, de ép ezért nagyobb kezességet nyújtottak a sikerre.

Thuróczy szerint a hadjáraton a következő főurak vettek részt bandériumaikkal: Pelsőczy Bebek Imre erdélyi vajda és a székelyek ispánja és testvére László gömöri főispán, Thallóczy Ferencz dalmát és horvát bán, Székely János, a kormányzó unokaöccse, tótországi bán, Marczaly Imre királyi főajtónálló mester, Rozgonyi Rajnald, Szécsy Tamás, Losonczy Benedek és Lindvai Bánffy István főurak.¹⁾ Bonfinius az említetteken kívül Csáky Györgyöt, Korothnay Jánost és Karr Róbertet is felsorolja.²⁾ Ezen kívül más források szerint Szécsy Imre és László, Nádasdy Imre, Andrassy Bertalan és Szakadály Tamás is megjelentek;³⁾ sőt, mint a török írók állítják, Kara Mibály is részt vett a hadjáraton, a ki nem más, mint Szilágyi Mihály, Hunyady János sógora. Egyházi részről csak Bertalan coronai püspököt, mint pápai legatust említik forrásaink, a magyar főpapok közül egyet sem.

Annyi bizonyos, hogy a hadsereg zöme az országos jövedelemből szervezett zsoldos bandérium, az úgynevezett királyi bandérium volt. Ez nehéz lovasságból állott és jelentékeny számú lehetett. A mintegy 1000 főnyi lengyel segédszázad szintén nehéz lovasság volt; ellenben az erdélyi, székely, horvát és tótországi és a főúri bandériumok, meg Dán oláh vajda serege, legnagyobb részt könnyű lovasok valának. A főúri bandériumok természetesen hazai vitézekből állottak, azonban a királyi bandériumban voltak külföldiek is. A kaland- és pénzvágó, a vallásos lelkesedés és főleg Hunyadynak európai hírneve messziről ide csalogatta a harczosokat. E korszak háborúiban nagy szerepet visznek a zsoldosok. Az olasz condottierik az egyes fegyvernemek szerint különböző országokból toborzották katonáikat. Így jöttek azok Hunyady

¹⁾ Thuróczy 260.

²⁾ Bonfinius. 470. Teleky II. 99. szerint Csáky György szatmári főispán volt. Bonfinius „Korothna”-ját Teleky II. 100. l. Korogyi Jánosnak véli. Koroghy János Századok 1875. 461. l. (Pesty Fr. A macsó bánok) szerint 1448-ban macsó bán volt. De a Korothnayak e korban előkelő somogy megyei birtokosok voltak s közülök többen nagy hivatalokat viseltek, nincs tehát értelme, hogy Koroghyt írjunk.

³⁾ Teleky. II. 99—100. l.

zászlói alá is a török ellen. Ismeretes, hogy Hunyadynak a távoli Svajczból, Aargau kantonból is volt egy fegyvertársa, bizonyos Halwyll János, régi nemesi családból való férfiú, ki a nagy hős oldalán ismerkedett meg a hadművészettel s később hazájában, a murteni csatában az előcsapat vezére volt.¹⁾

A magyar nehéz lovasság valódi réme volt a töröknek, de nem sokkal állott alább a könnyű lovasság sem. Hatalmas fegyvere volt a *nyíl*, mely ezen korszak csatáiban még nagy jelentőséggel bírt. A magyar íjjászok ez időben egész Európában nagy hírnek örvendtek s velök csak az angolok versenyeztek az elsőségért. A külföldi vezérek is örömet fogadták szolgálatba és dúsan fizették őket. Bongard Jánosnak, a savoyai fejedelem condottier-jének seregében 1371-ben 300 magyar íjjászt találunk, kiknek kapitánya a mai pénzérték szerint körülbelül négy forint napi zsoldot kapott, a közharczosok pedig félannyit.²⁾ De nemcsak ekkor, hanem a XV. század közepén is kitűnők voltak a magyar íjjászok. Egy régi szerb népdal szerint maga Hunyady is nagy mester volt a nyíllövésben; Kaicze vajdát verseny-nyilazásra hitta és lelőtte.³⁾ Hogy a számszer-íjnak (Armbrust) és a nyílnak, mint fegyvernemnek használata mennyire általános volt hazánkban, kitűnik a városok ezen korbéli számadási könyveiből is. Így például Kassa városa 1454-ben 8000 darab nyilért 250 forintot fizet.⁴⁾ Bártfán, Besztercebányán, Selmeczen, Körmöczbányán, Nagyszombatban és Sopronyban Hunyady korában számos íjgyártó mester volt, a kik nyílak, nyilvesszők és számszer-íjjak készítésével foglalkoztak.⁵⁾

¹⁾ Századok 1871. 519. «Hunyady Jánosnak egy fegyvertársa»-című közlemény, hol nyomtatási hibából Aalwull áll.

²⁾ A turini királyi levéltár magyar történelmi szempontból. Századok 1869, 294—295. l.

³⁾ Radics: Hunyady a szerb népköltészetben. Fővárosi Lapok 1878. 1353. lap.

⁴⁾ Kemény Lajos: Kassa város számadáskönyvei. Kassa 1892. 8. 29. lap.

⁵⁾ Fejérpataki László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest. 1885. 597. 628. 633. l.

De a régiek mellett az új fegyverek: az *ágyú* és *puska* is nagy szerepet játszanak az 1448-iki hadjáratban.

Az újkori harcászat eme leghatalmasabb eszközei a XV. század közepe felé hazánkban már általánosan el voltak terjedve, azonban inkább csak a várak és városok védelmezésére és ostromlására használtattak, nyílt ütközetekben alig fordulnak elő; így például a nevezetes várnai csatában is jelentéktelen számban voltak képviselve.

Az ököljog Zsigmond alatt és azután egész Mátyásig hazánkban majdnem oly mérvet öltött, mint a szomszéd Németországban. Az I. Ulászló alatti polgárháború, Giskra cseh zsoldosainak rablása, a Fridrikkel és Czilleyekkel folytatott küzdelmek az éjszaki és nyugoti városokat époly rettegésben tartották, mint a délieket a törökök becsapásai. Ily viszonyok között a városi polgárok az önvédelemre voltak utalva: falakkal vették körül magokat, fegyveres őrséget tartottak s a falak védelmére kőhajító gépeket, ágyúkat és puskákat használtak. Az ágyúk és puskák készítésére, kezelésére s a puskapor gyártására a városok szakértő mestereket szerződtettek. Így például Bártfa város szolgálatában 1436-tól 1444-ig számos ágyúmestert találunk,¹⁾ köztük egy István nevű 4000 dénár és 23 köből gabona évi fizetésért a város részére réz-ágyúkat önt, puskákat készít és évenként két mázsa puskaport gyárt.²⁾ De István mester ezen felül a saját kezére is dolgozik, a miből szintén szép jövedelme van. Így például a városi tanács 1443-ban egy ágyút 46 forintért és egy mázsa puskaport 24 forintért vásárol tőle.³⁾ Ez az ágyú kicsiny lehetett, mert kevésbe került, de voltak Bártfának nagy ágyúi is; így például 1433-ban egy 16 mázsás ágyút öntetett a város, melynek anyaga mázsánként 25 forintba, tehát az egész ágyú 400 forintba került.⁴⁾ Az ágyú- és puskamestereken kívül voltak Bártfán külön lőpor-gyár-

¹⁾ Fejérpataky László: Magyarország városok számadáskönyvei. 434. 460. 477. lap.

²⁾ U. ott. 497. l.

³⁾ Fejérpataky 563. 567.

⁴⁾ U. ott. 323.

tók is; ilyen volt például János mester, kitől a tanács több ízben vásárolta a löport, hat fontot egy forintjával számítva.¹⁾

Nagyszombatnak és Sopronynak szintén rendes kiadási tételeit képezik e korban a tűzi fegyverek.²⁾ Ez utóbbi helyen a nagy ágyúhoz való *kerekekkel és talpakkal* találkozunk s azt is látjuk, hogy egy nagy ágyú két kerekes, egy másik rézágyú négy kerekes volt. A város a löport egy Márton nevű mestertől szerzi be, fontját négy garasával számítva.³⁾ Érdekes, hogy az ágyútöltésnél zsírt és papirost is használtak.⁴⁾

Kassán szintén voltak ágyúesterek és puskaművesek. Henrik mester 1444-ben Giskra részére egy nagy ágyút önt. A szomszéd városok és a husszita vezérek rendszeren innen szerezték be a puskaort és löfegyvereket.⁵⁾

Hazai városaink közül talán egy sem volt oly jól ellátva tűzi fegyverekkel, mint Pozsony, melynek már 1354-ben gazdagon felszerelt fegyvertára (Puxenhof) s 1440-ben saját ágyúöntődéje volt, melyben különféle kisebb-nagyobb ágyúkat, puskákat készítettek.⁶⁾ Pozsony szívességét ágyúk dolgában néha Hunyady is igénybe vette. Így például okmányokkal bizonyítható, hogy a pozsonyiak az 1448-iki hadjáratra több ágyút és ágyús szekeret adtak.⁷⁾ 1450-ben Hunyady levelet írt Rozgonyi György pozsonyi főispánhoz, hogy a «*Csóka*» nevű ágyút küldje el neki. «Ha te — úgymond — hasonló helyzetben volnál, nemcsak rézágyút, hanem aranyágyút is küldenék neked.»⁸⁾ Ez az ágyú, mint a számadási könyvek mutatják, Pozsony város tulajdona volt s 1171 font súlylyal bírt. A pozsonyiak 1454-ben egy másik négy mázsás ágyúval együtt el is küldték Hunyadynak.⁹⁾

¹⁾ Fejérpataky 482.

²⁾ U. ott. 133. 146.

³⁾ U. ott. 149. 150. 153. 155.

⁴⁾ U. ott. 149.

⁵⁾ U. ott. 28. 29. 1.

⁶⁾ Rakovszky István: Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Századok. 1875. 732—733. 1.

⁷⁾ Teleky: Hunyadiak X. 232. Hunyady levele 1448 június 19.

⁸⁾ Nagy Imre: Hazai okmánytár VII. 467. 1.

⁹⁾ Századok 1875. 733. 1.

De nemcsak a városok, hanem az országos határvárak is el voltak látva ágyúkkal. Bertrandon de la Broquière 1432-ben Nándor-Fehérváron három érczagyút talált, melyek közül az egyik oly nagy volt, a minőt ő életében még soha sem látott. Üregének szélessége 42 hüvelyk volt.¹⁾

Az ágyúkat rendszeren rézből öntötték. Az ágyúszekerek, ágyútalpak már ismeretesek voltak.²⁾ A golyókat többnyire kőből faragták, de öntötték ólomból és vörösrézből is. Kőgolyókról a bártfai számadáskönyv gyakran említést tesz. A pozsonyiak kőgolyókon kívül *vörösréz golyókat, bombákat, sőt kartácsokat* is készítettek.³⁾

Ezekből látszik, hogy őseink a legújabb találmányokat is kellően fölhasználták a háború céljaira. Nem hiába tartották hazánkat a XV. század első katonai hatalmasságának a keresztény államok között!

Thuróczy és Bonfinius egyformán hangsúlyozzák, hogy Hunyady az 1448-iki hadjáratra gazdagon ellátta seregét ágyúkkal, puskákkal s más eszközökkel, melyekre a béke idején gondosan gyűjtötte a pénzt.⁴⁾ Ezt bizonyítja Dlugoss és Chalkokondylas is. Utóbbi szerint a magyar sereget 2000 *szekér* követte; mindeniken két harcos volt: egy *paizsos* és egy *tűzér* (peltastes, télebolistes). Ezeken szállították a fegyvereket és hadjáratra szükséges tárgyakat, ezeken vitték a sok *agyút*, melyeket *zarabotánának* neveznek⁵⁾. Hogy Hunyady táborában sok ágyú és puska volt, azt egy török író, az 1486-iki névtelen is állítja;⁶⁾ ugyanezt mondja a konstanti-

¹⁾ Hatvani: Brüsseli okmánytár IV. 303. l.

²⁾ Fejérpataky: 149. 150. 153. 155. Soprony számadásai közt.

³⁾ Századok 1875. 733. l. «umb ain holzern Kugel, darüber man form gemacht hat, darüber man Kugeln gegossen hat aws der Herrn Kupfer 14 denar . . . umb öl . . . zu Kugeln dy man wirft zu Streu under dy veindt 10 Schil.» írja a pozsonyi számadáskönyv 1442. évre.

⁴⁾ Thuróczy 259. «castris bellicis, machinorum, pixidum ac aliorum tormentorum hostem ferientium ingenis» Bonfinius 472. l.

⁵⁾ Dlugoss. II. 46. Chalkokondylas 356. «epheronto de kai epi tón hamaxón télebolousz zarabotanasz kaloumenousz polü to pléthosz.» Ezek a *cerbotana* nevű ágyúk voltak, amilyenekkel Mátyás is el volt látva. Századok. 1884. 509. olasz források szerint.

⁶⁾ Thury: Török történetirók I. 24. l.

nápolyi levélíró is, kinek szavai szerint a szekereken *sok ágyút és csatakígyót* vittek.¹⁾

Mennyire ment az ágyúk száma, forrásaink nem mondják, de kitűnik belőlük, hogy sok volt, és az is bizonyos, hogy a puska is nagy számmal volt képviselve. A puskák ez időben még igen nehezek s esetlenek voltak. Támadásnál nem alkalmaztattak, hanem csak védelemre, valamely jól megválasztott helyről. A tüzér egy helyen maradt s lövés közben a puskát villa formájú állványra támasztotta.²⁾

A fentebbiekből látszik, hogy Hunyady *gyalogságot* is vitt magával. Chalkokondylas szerint ennek létszáma 4000 főre ment, közülök 2000 tüzér, 2000 könnyű paizsos. Valóban nagy haladás a várnai csata óta lefolyt négy év alatt. Várnánál a magyarok kezéből a török gyalogság, a janicsárok ragadták ki a diadalt. Ez volt a tartalék. Hunyady e példán okulva, a kizárólag rohamra alkalmas nehéz és könnyű lovasság mellé gyalogságot is szervez s ezt a gyorsabb menetelés végett szekerekre rakja. A sok járműnek a gyalogság, fegyverek, élelem és lőtáp szállításán kívül egyéb célja is volt: *szekérvár* alakítása.

A gyalogság valószínűleg mind zsoldos volt s részben idegen nemzetiségű. «A magyar nemzet — így szól Chalkokondylas — igen vitéz, és csodálatra méltó bátorsággal és lelkesedéssel harczol.»³⁾ De a magyar kezdettől fogva lóháton szeretett katonászkodni. Azért Hunyady a zsoldos gyalogságot drága pénzen többnyire idegenekből, lengyelek, németek, csehek és délszlávokból toborzotta.⁴⁾ A németek és csehek ez időben legjobban értettek az

1) Magyar Történelmi Tár XXIII. 89. «Et sur le ditz charioz a yun foison de canons et couleuvres»

2) Fejérpataky 494. l. *tenale* néven fordul elő.

3) Chalkokondylas. 73. l.

4) *Dlugoss*. II. 46. a magyarokon kívül lengyeleket, cseheket és németeket említ. *Aeneas Sylvius*: De Európa 241. (opera geographica et hist. 1609.) cseh segédhadakról s jelentékeny számú zsoldosokról szól. A pápához írott levelében, *Fejér*: *Hunyady* 129. l. is így ír: «Complures eum Teutones et Bohemi secuti sunt, quos stipendio conduxerat. *Szead-Eddin* török író (Thury: Török történetírók I. 147.) lengyel, cseh, székely és oláh bánokat említ; az 1486-iki *névtelen* (Thury. 23. l.) a lengyelek

ágyúk és puskák kezeléséhez s valószínű, hogy a tüzérség jó részt ezekből volt.

Hunyady serege nem volt nagy, de jó minőségű. A zsoldosok, a magyar lovasság nem kényszerítve, hanem önként követték zászlaját. Az oláhok aránylag nagy számából kitűnik, hogy ők sem rideg parancsszóra, hanem harcztűgyből jöttek a hadjáratra. A sereget, mint Hunyady a pápához írta, lelkesedés hatotta át. Az egykorú írók egyhangúlag mondják, hogy a fölszerelés támadó és védő fegyverek s egyéb szükségesek dolgában kifogástalan, sőt gazdag volt. A vezérlés ügye czélszerűbb volt, mint Várnánál. Itt egyetlen vezér parancsolt: Hunyady, a kormányzó, kinek szellemi fölénye előtt Dán vajda is föltétlenül meghajolt. A fegyelem a hadsereg legnagyobb részében, a magyar lovasságban és a zsoldos csapatokban jó volt; csak az oláhoknál volt laza, a mi a csatában bajt is okozott.

A nagy európai coalitio, a szárazföldi és tengeri hadjárat egyszerre való megindítása nem sikerült; a külföldi hatalmasságok sem hadsereget, sem pénzt nem adtak; a vazallus tartományok közül is csak egy állította ki fegyveres erejét, a többi otthon maradt. Magyarország most is magára hagyatott a küzdelemben, mint a várnai csata előtt. De azért Hunyady nyugodt lélekkel indult a hadjáratra. Nagyobb gonddal, tanulmánynyal egyetlen hadjáratot sem készített elő, mint ezt. Oly jól fölszerelt és megbízható hadsereggel soha sem indult a török ellen, mint 1448 szeptember 28-ikán, midőn a Duna melletti táborából fölkerekedvén, a szendrő-konstantinápolyi úton dél felé sietett.

csehek, székelyek és oláhokon kívül szászokról, alamánokról és latinokról szól. Az 1448 december 7-iki konstantinápolyi levél szerint is sok volt az idegen, a mi kitűnik ezen szavaiból: «et mist ensemble jusques au nombre de 40 mill hommes tant de piet come de cheval, tout de Hongrye, come de Poulonne, de la Valaquie et d'autres pays. *Magyar Tört. Tár.* 89.

VII.

A TÖRÖK HADSEREG GYŰLEKEZÉSE SZÓFIÁBAN.

Az író Hunyady János egyetlen hadjáratánál sem találkozik oly sok nehézséggel a tények megállapítására nézve, mint a rigómezeinél. Az egykorú források épen a földolgozókban homlokegyenest ellenkeznek egymással. A hadjárat számos mozzanatát, a csata lefolyásának egyes részleteit homály borítja. Ez lehet oka, hogy íróink, kik Hunyady hadjárait tüzetes tanulmány tárgyává tették, a rigómezeit eddigelé vagy mellőzték, vagy csak vázlatosan emlékeztek meg róla.

Legbővebben szól még róla Teleky, a Hunyadyak kora című művében. Ő a hadjárat bevezetését következőleg adja elő:

Hunyady Szerbián keresztül Bolgárországba ment s Szófia megkerülésével Basileának tartott. Itt kémei által megtudta, hogy a török sereg már Bolgár- és Ráczország széleihez közeledik. Murad ugyanis épen Kroját ostromolta, midőn Brankovics üzenetéből a magyarok jöveteléről értesült. E hírre az ostromot rögtön félbeszakítva, seregével együtt elhagyta Albániát s útközben összes katonaságát magához vonván, Novobrdon keresztül a magyarok elé sietett. Hunyady attól tartva, hogy a szultán ezen oldalmozdulata a magyar sereget Magyarországtól elvágni törekszik, hirtelen jobbra csapott s az ellenséget megelőzve, a Rigómezőn termett, a hol elsánczolt táborba szállt, — így szándékozva bevárni az ellenséget. Nem sokára ide érkezett Murad is 150,000 emberével.¹⁾

Ez az előadás azonban nem felel meg a valódi tényállásnak. Teleky főforrásai itten Aeneas Sylvius és különösen Chalkokondylas. Aeneas Sylvius említi Basileát, a merre Hunyady tartott, a ki a tudós főpap szerint Szófián keresztül jutott oda.²⁾ Chalkokondylas szerint Murad ez évben Albániában volt és Kroját ostromolta. Az albánok nejeiket és gyermekeiket a velenceiek

¹⁾ Teleky II. 81—82.

²⁾ Aeneas Sylvius: De Európa. 242.

megerősített helyeire küldvén, magok otthon maradtak. Egy részök Kroját védte, más részök pedig Kasztrióta alatt a város fölött emelkedő hegyeken szállt táborba. Murad mind a hegyi tábor, mind a város ellen rohamot indít, de visszaveretik. Most összes seregét Kroja alatt vonja össze, hogy azt éhséggel készítse megadásra. E közben hírnök jött Brankovicstól, tudtúl adva, hogy Hunyady átlépte a Dunát s Törökország ellen siet. «Erre a szultán összes hadával elhagyta Kroját és az ellenség elé ment, egyszersmind futárokat küldött Európába, hogy az összes csapatok hozzá gyülekezzenek, a melyek össze is gyülekeztek. Innen Murad egész seregével Moesia bizonyos vidékére ment, a triballok (szerbek) földjén keresztül. Ez az a föld, melyet a Morava öntöz. Innen a szultán országa 80 stadiumra terjed egész Nis városáig, mely a szultán birtoka; jobb felé haladva Nobopyrum (Novobrdó) a nagy hegységig a triballok fejedelméé. Midőn Murad ide ért, megtudta, hogy Hunyady a magyar sereggel ellene jön.» Később elbeszéli Chalkokondylas, hogy Hunyady a Rigómezőre érkezvén, tábort ütött, s csakhamar ott termett Murad is.¹⁾

Chalkokondylas szövegében két pont, e szavaktól kezdve: «Ez az a föld» egészen eddig: «a triballok fejedelméé», zárjelbe van téve; ez tehát voltaképen csak magyarázat. Így megtudjuk Chalkokondylasból, hogy Murad Albániából Szerbián át «Moesia bizonyos vidékére» jött és csak ezután ment a Rigómezőre.

Hol volt Moesia ez a bizonyos vidéke, arra a török írók, kik e kérdésben leghitelesebbek, világosan megadják a választ. Az 1486-iki *névtelen* azt írja, hogy Murad, Albániában értesülést nyerve, hogy Hunyady már Kevétől elindult, azonnal *Szófiába* sietett és innen küldte a hírnököket a sereg összegyűjtésére.²⁾ *Nesri* szerint Murad már befejezte az albániai hadjáratot és épen azon gondolkozott, hogy seregét feloszlassa, midőn a magyarok jövetelét megtudta. Erre a szultán tüstént Szófia felé indult, itt várta be az egész hadsereg egyesülését s innen ment azután Hunyady ellen.³⁾ *Szad-Eddin* szerint pedig Murad csak akkor

¹⁾ Chalkokondylas. 354—376.

²⁾ Az 1486-iki *névtelen* Thury Török történetírók I. 23.

³⁾ *Nesri*. Thurnál I. 62. Így írja *Leunclavius* is: *Historiæ Musulmanæ Francofurti* 1591. 518. l.

kapta a tudósítást a magyarok támadásáról, midőn Albánia nevezetesebb helyeinek elfoglalása után székvárosába, Drinápolyba visszatért és innen ment azután Szófiába, hol összes ázsiai és európai seregét egyesíté.¹⁾

A mondottak alapján tehát konstatalhatjuk, hogy: 1. Murad Albániában értesült Hunyady támadásáról és 2. Kroja alól Szófiába ment, itt összpontosította hadseregét és innen indult a magyarok ellen.

Azt azonban, hogy Murad csak akkor értesült volna Hunyady jöveteléről, mikor ez a Dunát már elhagyta, valótlannak kell tartanunk. Arra, hogy a szultán Albániából Szófiába menjen, itt seregét összegyűjtse s még a távoli ázsiai csapatok megérkezését is bevárja és azután október 17-ikére a Rigómezőre érjen, nem volt elegendő az a húsz nap, a mely szeptember 28-ikától, vagyis a magyaroknak a Duna mellől való elindulásától október 17-ikeig lefolyt. Erre legalább is két-három hónapi idő kellett. Murad különben is, Paganel műve szerint július 31-ikén hagyta el Kroját²⁾ s így valószínű, hogy Brankovicstól e hó vége felé kapta a hirt. Ekként az Albániából való kivonulás és a rigómezei csata közt teljes harmadfél hónapi időköz van.³⁾

Murad természetesen vélte, hogy Hunyady most nagyobb sereggel jön ellene, mint 1444-ben; ugyanazért a legmesszebb menő intézkedéseket alkalmazta a birodalom védelmére. Szent háborút, általános fölkelést hirdetett s Európa és Ázsia minden vilajetjébe hírnököket küldött a mozgósítás foganatosítása végett. Ennek következtében nemcsak az összes rendes hadak gyülekeztek össze a szófiái táborban, hanem önkéntes, irregularis csapatok is nagy számmal jöttek. Még a távoli karamaniai fejedelem is segédcapatokat küldött. A míg a csapatok fölvonulása történt

¹⁾ Szeád-Eddin Thury nál I. 146—147.

²⁾ Paganel: Szkanderbég története 114. l. Paganel Kroja első ostromát 1449-re teszi; azonban főntebb a török írók és Chalkokondylas után megállapítottuk, hogy Kroja első ostromlása 1448-ban, a rigómezei csata előtt volt.

³⁾ Vámbéry szerint a karamani csapatok megérkezése Kis-Ázsia belsejéből Szófiába egy hónapnál több időt vehetett igénybe. L. sd Vámbéry: Szád-üddin. Magy. Tört. Tár. XI. 218.

Murad folyvást gyűjtötte a hadi eszközöket, élelmi szereket, a tevéket és a táborigyeket s ez alatt állandóan Szófiában tartózkodott.¹⁾

A hadsereg létszámát a hány író, annyiféle képen adja. Legkevesebbre teszi azt az 1486-iki névtelen és Leunclavius, a kik szerint a török sereg 50—60,000 főből állott. Chalkokondylas 150,000, Thuróczy és Aeneas Sylvius 200,000, Dlugoss 360,000, a konstantinápolyi egykorú levél írója pedig 400,000 emberről beszélnek.²⁾

A sereg bizonyára nagyobb volt, mint Várnánál. A várnai csata előtt Törökországban béke volt s a sereg nagy része Ázsiában tartózkodott. Murad a béke megszégéséről értesülve, azonnal a csapatok összegyűjtéséhez fogott, a mire nem volt sok ideje s mégis 100,000 emberrel jelent meg Várnánál.³⁾ Most Murad épen hadjáraton volt, seregének jelentékeny része fegyverben állott, a mikor Hunyady tervéről értesült. Nem kellett tehát egyebet tennie, mint haderejének hiányait pótolni, újabb csapatokat gyűjteni s erre elég idővel rendelkezett, mivel Hunyady egy teljes hónapig tartózkodott Kevénél. Ezek alapján Chalkokondylással bátran mondhatjuk, hogy a török hadsereg legalább is 150,000 főnyi volt.

A török hadsereg ezen korbéli szervezete Rónai Horváth Jenő, Thury és más írók legújabb műveiből eléggé ismeretes; arra tehát ezúttal nem terjeszkedünk ki, különben is a csata leírásánál az egyes fegyvernemek föl fognak említettetni.

Annýt azonban már itt meg kell jegyeznünk, hogy 1444 óta a szultán is behozott egy figyelemre méltó újítást. Ugyanis, mint a török írók mondják, a janicsárok egy része, habár nem valami sok is, az 1448 iki hadjáratra *puskákkal* fegyvereztetett föl, ezen kívül voltak Muradnak *ágyúi* is. De számos jel mutatja, hogy tűzi fegyverek dolgában Hunyady előnyben volt.

¹⁾ Thury: Török történetírók I. Nesri 62. Szead-Eddin 147. 1486-iki névtelen 23.

²⁾ Az 1486-iki névtelen. Thury. 24. Leunclavius 518. Chalkokondylas 357. Thuróczy. 261. Aeneas Sylvius. Fejér: Hunyady: 133. Dlugoss. II. 47. Magy. Tört. Tár XXIII. 89.

³⁾ Rónai Horváth Jenő: A várnai csata. Hadtörténelmi Közlemények 1888. 131. l.

A török rendes gyalogság és lovasság, a janicsárok és szipá-hik az akkori viszonyokhoz képest kitűnően voltak fegyvelmezve és fölszerelve; ellenben az irregularis aszábok és akindzsik fegy-lem és fölszerelés tekintetében jóval hátrább állottak. A török írók egyformán hangsúlyozzák, hogy a Karaman-Oglu által kül-dött turgudi tatár csapatoknak fanyergők, szíjkengyelök, kötélből esinált kardkötőjök és rongyos köpönyegök volt. «A mennyi lóköötő volt a turgudok közt — így szól Nesri — Karaman-Oglu mind-azokat elküldte a szultán táborába.»¹⁾

A fegyveresekhez járultak a roppant számú tevehajcsárok, lovászok, kocsisok és tábori szolgák. Ezeket Murad a csatában, mint később látni fogjuk, szintén fölfegyverezte, a miből kitűnik, hogy táborában nagy mennyiségű tartalék-fegyverzet is volt.

VIII.

A HADJÁRAT CZÉLJA. A SEREGEK HADMŰVELETI VONALÁNAK MEG- ÁLLAPÍTÁSA.

Hunyady János aránylag parányi eszközökkel rendkívül fényes eredményeket tudott elérni, a hadjáratok folytonos soro-zatában, eme legfontosabb katonai iskolában kiképzett török vezérek és török hadsereg ellenében. Ez azt bizonyítja, hogy ő kitűnő hadvezér, korának kétség kívül első hadvezére volt.

Ily férfiről föl kell tételeznünk, hogy előre megállapította a hadjárat általános és legközelebbi czélját és a sereg hadművelési irányát.

A hadjáratra nem azért indult el, hogy a török fölött egyet-len ütközetet nyerjen és azután azzal a gondolattal, hogy a várnai szégyent lemosta, visszavonuljon. Hunyady nem volt hiú ember. Ő, mint levelei mutatják, hazájaért, hiteért a vereséget sem res-tellette. Az ő legfőbb czélja a töröknek Európából való kiűzése volt s ez volt az 1448-iki hadjárat általános czélja is. Kitűnik az a kevei táborból a pápához intézett, szeptember 17-iki leveléből:

¹⁾ Thury: Török történetírók. Nesri. 62. Szeád-Eddin 148.

«Szükséges — úgymond — hogy ne a Duna partján tartóztassuk föl ellenségünket, hanem menjünk eléje messzire, nem azért, hogy háborút viseljünk, hanem hogy azt *befejezzük*». ¹⁾ E célzt Hunyady nem azzal a 30,000 emberrel szándékozott elérni, melyet e hadjáratra magával vitt; mert hiszen említett levelében maga mondja, hogy arra egy nemzet ereje nem elegendő. De arra bizony számított, hogy Kasztriótával egyesülve, sőt magában is, döntő csatát fog nyerni Murad fölött s ezzel megadja a jelt a hadjáratnak a jövő évben való nagyobb mérvű folytatására. Ezért sürgette a pápát pénzsegélyért, a miből az alatt, míg ő a török ellen harczol, új zsoldos hadsereg szerveztessék; ezért bízza meg István Zengi grófot, hogy közölje Alfonz királylyal a hadjárat tervét, s ezért küldte Lasoczky Miklóst Velenczébe *szeptember végén*. ²⁾

A hadjárat *legközelebbi célja Macedonia fölmentése* volt a a török járom alól. Ezt maga Hunyady írja egy levelében, melyet a csata után Szegedről 1448 december 30-ikán Rómában időző követéhez, Lasoczky Miklóshoz intézett. «Te pedig — úgymond — bármit mondanak mások, e szerencsétlenség miatt ne csüggedj el, mert több vért ontott a török Macedonia meghódítására, mint mi eddig annak visszafoglalására ontottunk». ³⁾ Ez alatt Hunyady és Vitéz János nem a Balkán-félsziget nagyobb részét, hanem a régi Macedoniát, az Albániától Chalkidikéig terjedő tartományt értették, mivel ők más levelökben Macedoniát Görögországtól, Bulgáriától és Albániától megkülönböztetik. ⁴⁾

Macedonia fővárosa Thessalonica még nem rég a velenceieké volt, kik azt a görög császártól 50,000 aranyon vásárolták meg. Azonban Murad fölfogva a 40,000 lakossal bíró nagy város hadászati és kereskedelmi fontosságát, azt 1429-ben hosszas ostrom után elfoglalta. ⁵⁾

Mióta Kasztrióta megkezdte a háborút a török ellen, a rabló

¹⁾ Joannis de Zredna: Epistola XXXV. Schwandtner II. 54. l.

²⁾ Joannis de Zredna: Epistolæ XXXI. XXXIV. és XXXVII.

³⁾ Joannis de Zredna: Epist. XXXIX. Schwandtner II. 58.

⁴⁾ Joannis de Zredna: Epist. XXXV.

⁵⁾ Daru: Histoire de Venise III. 21—22. Egykorú adat szerint Thessalonica védelmezése Velenczének 700,000 aranyába került.

aszábok és akindzsik úgy szólva minden évben beözönlettek Albániába a szomszédos Macedoniából; ezért az albánokra semmi sem lehetett fontosabb, mint Macedoniát a török uralom alól fölszabadítani. Kasztrióta már meg is kísérlette ezt s 1448 előtt több ízben becsapott a tartományba,¹⁾ de a macedoniai lakosság nem mert megkezdeni a népharczot a túlhatalmas török ellen.

Hunyadynak be kellett látnia, hogy Kasztrióta addig nem képes teljes erejével Drinápoly ellen jönni, míg hazáját a szomszéd tartományból minden nap veszély fenyegeti. Ezért Hunyady 1444-ben *lemondott a nikápolyi hadi terrvől*, a mely a hajóhad elmaradása miatt különben sem volt megvalósítható. Most nem kelettről, hanem nyugotról szándékozotta a török birodalomra csapást mérni s erre nézve a *támpontot Albániában* kereste s ezért akarta fölmenteni Macedoniát. Ha ez megtörténik, az oszmanok európai birodalma ketté szakad s az összeköttetés Thracia és Thessalia meg Hellas közt csak tengeren lehetséges; Thessalonica pedig Velenczének és Nápolynak alkalmas tengeri állomást nyújtand a török hajók műveleteinek ellensúlyozására és a Hellespontus elzárására. Valószínűleg erről szólt az a szerződés, melyet Hunyady 1448-ban Alfonz királylyal kötött.

Hogy a hadjárat legközelebbi célja Macedonia fölmentése volt, azt a magyar sereg hadműveleti iránya is mutatja. Ha Hunyady Filippopoly, vagy Drinápoly meghódítását tűzte volna legközelebbi célul, bizonyára azon az úton haladt volna, melyen a hosszú hadjárat győzelmeit vívta s ez esetben a csatlakozás Kasztriotával Nisnél, vagy Pirotnál történhetett volna meg. Ámde Kasztrióta nem jött Nishez s Hunyady nem is számított rá, hogy ide jön. Hunyady letért a szendrő-drinápolyi hadműveleti vonalról a Rigómező felé, hol megállapodott, hogy Kasztriotát bevárja. Innen a katschaniki szoros, mely Macedoniát a Rigómezőtől elzárja, csak negyven kilométernyire van és az egyesült magyar-albán hadsereg két nap alatt bátran Macedonia belsejébe léphetett volna.

Ezek után térjünk át a magyar hadsereg *hadműveleti irányának* közelebbi megállapítására.

Kétségtelen, hogy Hunyady seregének az a része, mely

¹⁾ Paganel Szkanderbég 78—79. l.

Magyarországból, Erdélyből és Horvát-Szlavonországból összegyűlt, vagyis a főszereg Kevénél, a Morava-torkolaton alul kelt át a Dunán; azonban a sereg másik része számos egykorú író tanúsága szerint Szörényvárnál lépte át a Dunát s ez nem lehetett más, mint Dán vajda oláh hadserege.¹⁾

Azonban a régi török írók arról is tanúskodnak, hogy azalatt, míg Murad Szófiában készülődött, egy oláh csapat a Dunán Nikápolynál is átkelt s a vidéket tüzzel-vassal pusztította; de a végvidéki emírek, Mohammed, Musztafa és Isza bégek e csapatot megtámadván, belőle sokat levágtak és néhány páncélos vitézt elfogva, Muradhoz szállítottak.²⁾

E csapat működése nem igen tartozott a Hunyady által megállapított hadi terv keretébe. Lehetséges, hogy Dán vajdától egy kisebb csapat az átkelés után önként elvált és Bolgárországban egész Nikápolyig hatolt.

Dán vajda tehát Szörényvárnál, vagy helyesebben szólva, Szörény és Viddin között valamelyik alkalmas helyen kelt át a Dunán. Azt valószínűtlennek kell tartanunk, hogy innen egyenesen a Morava torkolatához ment volna. A csatlakozás út közben sokkal rövidebb irányban is történhetett. Dán vajda serege hihetőleg a Timok völgyén nyomult előre Zaicsár felé s innen tovább haladva vagy Paracsinnál, vagy Alekszinácznál csatlakozott Hunyadyhoz.

Murad a magyarokat eleinte a szendrő-szófiai úton várta, de Hunyady serege ezen az úton csak Nisig haladt³⁾ s onnan más

¹⁾ *Thuróczy* Schwandtnernél I. 259. l. írja, hogy Hunyady serege «supra castrum Zewerini Danubium transit». *Bonfinius* 470. l. «Sed ubi ad Cubin in conspectum Mysiae pervenerunt, paulo infra, ubi Morava fluvius . . . in Danubium fertur, Istrum trajecerunt, ad Severinum oppidum alii transmiserunt. *Leunclavius* 518. l. szerint a magyar sereg Belgrád felől jött. *Budenz*: *Tarikhü Üngürusz* (Magyar akadémiai értesítő 1861. III. szám 281. l.) szerint Hunyady Szevrinnél = Szörényvárnál kelt át a Dunán. *Nesri* (Thuryánál I. 62. l.) szerint Murad előbb Viddin felől kapta a hírt a magyarok jöveteléről, s csak később értesült, hogy Belgrád felől jönnek.

²⁾ Thury: I. 1486-iki névtelen 24. Szeád-Eddin 147—148.

³⁾ *Dukas*: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* Bonnæ 1834. 222. lap.

felé tért. Az út a Morava völgyén vitt Svilajnáczon, Jágodinán Csupriján és Paracsinon át Kalunba, innen a hegyen át Alekszi-nácznak, majd a Bolgár-Morava mentén Nisnek.

Itt három felé válik az út. Az első kelet-délkelet felé Piroton át Szófiába visz. A második a Bolgár-Morava mentén dél felé halad Leskováczig, honnan a Veternicza völgyén s a Poljanicza hegyen keresztül Vranjaba ereszkedik alá, mely út a régi időben használatban volt;¹⁾ de Leskovácztól a Bolgár-Morava mentén is el lehet jutni Vranjaba, honnan azután Gilanon keresztül, Novobrdot jobb kézre hagyva Prisztinára, a Rigómezőre jutunk. A *harmadik* út Nistől délnyugot felé Prokopljére, innen a Toplicza patak mentén Kursumljebe visz, hol kétfelé válik: az egyik nyugoti irányban a Kopaonik hegyen át Novibazárnak tart, a másik pedig egyenesen délnek menve a Kopaonik hegy keleti szakaszát hasítja át s a Prepolacz hágón keresztül a Lab völgyébe ereszkedik s ezen a Rigómezőre vezet. A Nistől Kursumljen át Novibazarba és a Rigómezőre vezető utak a régi időben használatban voltak.²⁾

Hunyady Nisből nem ment a pirot-szófiaí úton, mert itt az összeütközés kikerülhetetlen lett volna; a leskovác-vranjai útát sem választotta, mivel ez kerülő volt. Ő mennél előbb a Rigómezőn akart lenni, hogy Kasztriotával találkozzék; ez okból Nisből a a prokoplje-kursumlje-prepolaczi útra csapott. Nistől ez a leg-rövidebb út a Rigómező felé.

Hogy Hunyady valóban ezen a vonalon haladt, az alább, a török hadsereg mozgási irányának megállapításánál világosan ki fog tűnni.

A sereg Nistől délnyugotra csapván, egy alacsony hegyi úton Prokopljébe, a Toplicza völgyébe jutott, azután a Toplicza mellett haladt fölfelé egész Kursumljeig, hol egyenesen dél felé kanyarodott s a Banjszka patak mentén folytatta útját a 873 méter magas Prepolacz-hágóra³⁾, melynek keleti oldalán az 1224 méter magas

¹⁾ Edward Brown: Reisen 1668—1673. Nürnberg 1711. 122—125.

²⁾ Edward Brown: Reisen 130. I. Brown Pristinából a Prepolacz-hágón utazott Kursumljebe. — A velencei követek 1534-ben Ragusából Novibazáron, a Kopaonik hegyen és a Toplitza völgyén utaztak Nisbe. Aldus: Viaggi fatti da Venetia 1545. 115. lap.

³⁾ Más néven Mrdar-hágó.

Petrova-gora, nyugoti oldalán pedig az 1705 méter magas Pilatovicza hegyek emelkednek; innen azután a mai Mrdar és Surk falvak irányában a Lab völgyébe s ezen mindenütt déli irányban tartva a Rigómező éjszaki szélére érkezett. Ez a hegyi út az igavonó barmokra és a háttas lovakra bizonyára terhes volt. Az út sok helyen meredek és a völgy igen keskeny s könnyen elzárható. A szerb néphagyomány is azt tartja, hogy Hunyady erre ment a Rigómezőre s az itteni hegyszorost a nép mai napig Jankova-Klisszurának nevezi.¹⁾ Rónai Horváth Jenő sejtelve szerint Kasztriota is erre jött 1444-ben, midőn a magyarokkal egyesülni akart, de Brankovics elzárta előtte az utat.²⁾ A magyarok 1448-ban akadály nélkül keltek itt által; forrásainkban legalább semmi nyoma, hogy valami ellenséges csapat föltartóztatta volna őket.

A hadműveleti vonal hossza a Morava torkolatától Nisig 175, Nistól Kursumljeig 60, s innen a Rigómezőig 50 kilométer, összesen 285 kilométer légvonalban számítva, de a kerülökkel együtt legalább is 320 kilométerre tehető. Hunyady serege, mint tudjuk, szeptember 28-án hagyta el a Dunát és október 16-án már a Rigómezőn volt, tehát 19 nap alatt tette meg az utat s e szerint egy napra kerek számban 17 kilométer esik. Tekintve, hogy a sereg nagyobbára hegyi utakat használt és nagy vonattal mentelt, e menetteljesítés igen jó.

Brankovics sehol sem akadályozta az átvonulást, a magyarok mindazonáltal pusztítva, rabolva haladtak keresztül Szerbia földjén, hogy a hűtlenségért bosszút álljanak. Hunyady azonban más módon is megbüntette a 82 éves áruló deszpotát. Összes magyarországi javait lefoglaltatta s megüzente neki, hogy ha a hadjáratról visszatér, leütteti a fejét s Szerbiát méltóbb embernek fogja adni.³⁾ Az ellenséges területen való pusztító átvonuláson, a rossz úton,

¹⁾ Jankova-Klisszura = Jankó-szoros. Hunyady a szerb népdalokban *Jankó* néven fordul elő, a török íróknál *Janku*. Thim József: A szerbek története II. 64.

²⁾ Hadtört. Közl. 1888. 269.

³⁾ Thuróczy. 259. Bonfinius 470. Pesty Frigyes: Brankovics György birtokviszonyai Magyarországon. Budapest. 1877. 33. l. (Értekezések a történettud. Köréből VI: 9 füzet.)

az aránylag nagy vonaton kívül valószínűleg az oláh segédhadra való várakozás is késleltették az előhaladást.

Hunyady azt a területet, melyen át előre nyomult, nem hódította meg. Egyetlen forrás sem említi, hogy a Morava mentén, vagy a Toplicza és Lab völgyén valamely erősséget csapatokkal rakott volna meg, hogy ez által a vereség esetére a visszavonulást biztosítsa. Ez eljárás azonban e korban, midőn nálunk még a lovagkori hadjárat rendszere uralkodott, mint Rónai Horváth Jenő kifejti, fölösleges volt¹⁾, és a különben sem nagy hadsereg fogyasztását, gyöngítését vonta volna maga után. Hunyady nem úgy harczolt, mint az olasz condottierek e korban. Ezeknek csatái úgyszólván manőverek voltak, bár a hadjáratok nem zárták ki a pusztítást. A zsoldosok kölcsönösen kímélték egymást, mert megtörténhetett, hogy holnap annak fognak a szolgálatába szegődni, a ki ellen ma harczoltak. Így például az 1424-iki saganorai csatában, melyben Angelo della Pergola legyőzte Malatestát, mindössze három ember esett el, ezek is mocsárba fultak. A caravaggioi csatában, 1448 szeptember 15-ikén Sforza Ferencz legyőzte a velenceieket, 10,500 embert fogott el, de állítólag csak heten estek el, kik közül hármat a lovak tapostak agyon.²⁾ Hunyady csatái a török ellen nem ilyen manőverek, hanem valódi élet-halál harczok voltak, melyek rendszeren az egyik fél megsemmisülésével végződtek. A visszavonulás biztosítására tehát nem volt szükség, mert ha a magyar győz: akadály nélkül térhet vissza, ha pedig elveszti a csatát: akkor a lovasság annyira szétszóratik, hogy összegyűjteni merőben lehetetlen; a csekély számú gyalogság pedig visszavonulás közben csakhamar a győztes üldözők hatalmába jut.

Végzetes következményekkel járt a magyarokra, hogy Hunyady a török hadsereg *gyülekező helyéről* s *mozgási irányáról* nem bírt tudomással. A hírszerző és földérítő szolgálat a törököknél már ekkor gyakorlatban volt, ellenben a nyugoti népeknél nem. A lovagias szellem méltóságán alulinak tartotta a

¹⁾ Rónai Horváth Jenő: A várnai csata. Hadtört. Közl. 1888 137—139.

²⁾ E példákat főlemlíti Cantu Cæsar. Világtörténelem X. 338. l. egykorú források után.

kémlődést. Hunyady, úgy látszik, azt hitte, hogy Murad valahol Drinápolyban, vagy Filippopolyban van, de arról, hogy akkor, mikor a magyar sereg Nishez érkezett, az összes török haderő az alig három—négy napi járásra fekvő Szófiában, sőt talán már közelebb is, Pírot vidékén áll, Hunyadynak fogalma sem volt.

Ellenben Murad egész alapos híreket nyert a magyarok előnyomulási irányáról. Az első tudósítást Viddin felől nyerte, a határszéli bégektől, a továbbiakat Brankovicstól, a ki, mint Bonfinius írja, nemcsak a magyarok számáról értesítette a szultánt, hanem gyors hírnökei által Hunyady naponkénti állomásait is tudatta vele.¹⁾ De Murad ezzel még nem elégedett meg, hanem egyik ügyes kémjét, Martolosz Dogánt, küldte a magyarok számára és mozgási irányának kipuhatolására, a ki küldetésében sikerrel járt el, és a szultánt tapasztalatairól tudósította.²⁾

Melyik napon értek a magyarok a Rigómezőre? azt csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg. Thuróczy világosan mondja, hogy Murad október 17-ikén ért oda;³⁾ Bonfinius pedig azt írja, hogy a szultán két-három napi járó földre követte a magyar hadsereg nyomát; e szerint a magyarok két-három nappal előbb jutottak a Rigómezőre, mint a törökök, vagyis október 14-ikén, vagy 15-ikén.

Ezek után térjünk át a *török hadsereg hadműveleti irányának* megállapítására.

E kérdésre nézve gróf Teleky József és mindazon történetírók, kik vagy az ő művét, vagy pedig az ő általa is használt forrásokat tekintették irányadóúl, a legnagyobb zavarban vannak.

Teleky szerint Murad Albániából Novobrdon keresztül jött kelet felé, hogy Hunyadyt, ki ekkor Szófia megkerülésével messzi délfelé Basileának tartott, Magyarországtól elvágja; ennek hírére Hunyady hirtelen jobbra csapott s az ellenséget megelőzve a Rigómezőre ment; ekkor Murad is visszafordult a novobrdoi úton és szintén a Rigómezőre vezette seregét.⁴⁾ Így adják elő a

¹⁾ Bonfinius. 471. Münster Cosmographia Basileæ 1550. 963. l. Chalkokondylas 355. l.

²⁾ Thury I. Nesri. 62. Szeád-Eddin 147. és Leunclavius 565.

³⁾ Thuróczy: 260. l.

⁴⁾ Teleky: Hunyadyak II. 81—82.

dolgot más hazai történetíróink, például Horváth Mihály, Szalay László és Salamon Ferencz is.

Ezektől némileg eltér Thim József, a «Szerbek története» című művében. Szerinte Murad Albániából szeptember havában vonult ki s egyenesen a Rigómezőre ment és itt megállapodott. Hunyady Nisen tudta meg, hogy a szultán a Rigómezőn van s e hírre a Toplicza völgyébe csapott és a már ismert úton nyomult a török sereg ellen.¹⁾

Thimnek Hunyady útjára nézve egyedüli forrása a szerb néphagyomány s ennek ezúttal igaza van; de a török hadsereg mozgási vonalára nézve mind Thim, mind Teleky tévedésben vannak.

Azt már föntebb megállapítottuk, hogy a törökök Albániából való kivonulása és a rigómezei csata közt nagyobb idő, két-három hónap volt, és hogy Murad ez idő jó részét Szófiában töltötte. Mikor Murad Albániából kivonult, valószínűleg Novobrdo, Vranja, Leskovác, Pirot irányában ment haza Szófiába, de mikor seregével Hunyady ellen ment, akkor már nem a novobrdoi útát választotta.

Erre nézve a régi török írók és a földrajzi viszonyok szolgáltatják számunkra a szükséges bizonyítékokat.

Nesri és Szeád-Eddin azt mondják, hogy Murad Szófiából seregével a magyarok ellen indulván, előbb *Kursunlu-Kiliszára* érkezett és miután itt megtudta, hogy a magyarok Koszovára gyűltek össze, ő is azonnal utánuk sietett.²⁾ Az előbbi helynév jelentése Vámbéry szerint: «ön-templom.»³⁾

Hogy ez a község a Toplicza mellett fekvő, mai nap *Kursumlje* néven ismert kis város volt, az a név azonosságán kívül másból is kitűnik. Brown Edward 1668-ban a Balkán-félszigeten járván, a Rigómezőt is meglátogatta s Pristinából a Prepolacz-

¹⁾ Thim József: A szerbek története II. 64.

²⁾ Thury: Török történetírók. Nesri 63. Szeád-Eddin 148. ugyanígy van Leunclaviusnál is 566. l. «Quumque pervenisset ad locum, qui Cursunli-Kenisse nominatur: intellexit Christianos in campo Kosowa suis cum copiis convenisse».

³⁾ Vámbéry: Szád-üddin története. Magy. Tört. Tár. XI. 220. l. Kursun-Kilisse = ön-templom.

hágón útazott Kursumlje felé, a honnan azután hazánkba jött. Röviden elbeszélve, hogy útja Pristinától lakatlan, de dús növényzetű hegyvidéken vezetett, fölemlíti, hogy «Bellacherqua vagy Cursumne nevű helységben egy kolostort és egy régi templomot látott, két szép toronnyal». ¹⁾ Tehát a névazonosság, meg a szép tornyú régi templom arra utalnak, hogy a török írók Kursunlu-Kiliszája alatt a Toplicza melletti Kursumlje nevű községet kell értenünk, de erre utal bennünket a község közlekedési fekvése is. A török írók ugyanis ezt mondják: «Mikor a szultán Kursunlu-Kiliszáig érkezett, megtudta, hogy a hitetlenek Koszovára gyűltek össze, tehát azonnal feléjük sietett». ²⁾ Az 1486-iki névtelen pedig azt írja, hogy Murad serege «a hitetlenek nyomát követve» ment a Rigómezőre ³⁾ s épígy nyilatkozik Bonfinius is. ⁴⁾ Ezekből az következik, hogy a szultán, mikor a magyarok útjába vette magát és őket követte, egy darabig még nem volt tisztában azzal, hová mennek a magyarok? és pedig azért nem volt tisztában, mert az az út, melyen a magyarok haladtak, valahol, távolabb *elágazott*. Azonban Kursunlu-Kiliszánál már biztosan tudta Murad, hogy a magyarok a Rigómezőre vonultak; tehát itt kellett lenni az elágazásnak. És e tekintetben a török írók Kursunluja megfelel a Toplicza melletti, mai Kursumljének, minthogy itt az út csakugyan két felé ágazik: az egyik Novibazarba nyugot felé, a másik a Prepolacz-hágón Rigómezőre dél felé. Ezt a két utat a XV. században is használták. ⁵⁾

Ezzel tehát megállapítottuk a magyar és török hadsereg had-

¹⁾ Brown: Reisen, 130. l. «Bella-cherqua oder Cursumne allwo ich ein Closter und eine alte Kirche, mit zwey hübschen Thürmen bemerkete». Ez valószínűleg azonos Gebhardi: «Byele Zarkive»-jével, a hol Kasztriotát Brankovics 1444-ben föltartóztatta (Teleky I. 426.)

²⁾ Nesri. 63. l. Szeád-Eddin 148. l.

³⁾ 1486-iki névtelen. 24. l.

⁴⁾ Bonfinius 471. l. Szerinte Murad ezt Brankovics tanácsára tette, hogy Hunyadyt a visszavonulástól elzárja.

⁵⁾ Aldus: Viaggi fatti da Vinetia, 112—114. A velencei követek útjának leírása Ragusa — Novibazar — Toplicza-völgy — Nis felé 1534-ben. Brown. 130. Thim: A szerbek története I. 157—158. a szerbiai útakról.

műveleti vonalát. Hunyady Nistől a Toplicza völgyén Kursumljebe ment s innen a Prepolacz hágón át a Lab völgyén ereszkedett a Rigómezőre. Murad pedig Szófiából Piroton keresztül előbb Nisre jött s itt megtudván, hogy a magyarok a Toplicza völgyébe nyomultak, utánuk haladt Kursumljeig; itt ismét arról értesülvén, hogy a magyarok a Rigómező felé vették útjokat, ő is utánuk sietett. A magyarok és törökök tehát egy és ugyanazon úton mentek oly formán, hogy, mint Bonfinius írja, Murad két-három napi távolságban követte Hunyadyt.¹⁾ Végzetes, és olyan nagy hadvezérnél, mint Hunyady, menthetetlen hiba volt, hogy a magyarok nem tudtak semmit sem arról, hogy Murad egyenesen az ő nyomukban halad. Ha Hunyady erről értesül, bizonyára elzárja a Prepolacz-szorost, a hol 2—3000 ember egy hétig is föltartóztathatta volna a török hadsereget, a mi által lehetővé vált volna az, hogy Kasztriota, ki már szintén útban volt a Rigómező felé, Murad megérkezése előtt egyesüljön a magyarokkal. A lovagkori hadjáratok nagy fogyatkozása: a hírszerző szolgálat teljes hiánya, tehát most óriási kár okozója lett. Murad meglepte a magyarokat. Akkor és oly helyen jelent meg a Rigómezőn, a mikor és a hol nem várták.

KISS LAJOS.

¹⁾ Bonfinius. 471. l.